

Vlaanderen, dat er gedurende de eerste decennia van het bestaan volop over restauratietechnieken werd gedebatteerd, dat het ledenaantal na de eerste wereldoorlog afnam. Maar versterkte of verzwakte dat provinciale particularisme het nationale patriottisme? Welke vorm van historisch besef verraadden de standpunten in de restauratiediscussie, gevoerd op een moment dat de samenleving werd gemoderniseerd en de kunstwereld een zelfbewuster houding aannam? Bewees het dalende ledenaantal dat de genootschappelijke organisatie zichzelf na 1914 als vorm van sociabiliteit had overleefd? Dergelijke vragen dringen zich op, maar Berckmoes' aanpak geeft hen geen ruimte. Ook de geforceerd beeldende stijl—de eindredactie heeft zich op dit punt al te bescheiden getoond—kan daar niets aan veranderen.

Berckmoes' studie mist dus reikwijdte. De verdienste de 'interne' geschiedenis van de Gentse Maatschappij duidelijk in kaart te hebben gebracht, kan de schrijver echter niet worden ontzegd. Het bibliografische instrument dat aan de historiek is toegevoegd, maakt bovendien de publikaties van de Maatschappij toegankelijk. Aan de hand van een op auteursnamen gerangschikte lijst van artikelen en een trefwoordenindex (waarin bij het lemma 'Dhondt' het nummer 279 dient te worden gevoegd) ontsluit Mare Struyfs er de *Annales/Handelingen* (voor de periodes 1894-1923 en 1944-1990) en het *Bulletin/Bulletijn* (1922-1939). Het feit dat de honderdjarige de voorbij halve eeuw de gedaante van een papieren genootschap heeft aangenomen, wordt hierdoor overigens nog eens benadrukt.

J. Tollebeek

M. Coesèl, *Zinkviooltjes en zoetwaterwieren. J. Heimans (1889-1978). Natuurstudie en natuurbescherming in Nederland* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1993; Hilversum: Verloren, 1993, 384 blz., f54,-, ISBN 90 6550 364 1).

Rond 1900 begon in Nederland het eerste 'biologisch reveil': een opbloei van de natuurstudie en de belangstelling voor de inheemse natuur. In de jaren zestig en zeventig van deze eeuw ontstond opnieuw zo'n plotselinge opleving in de interesse voor de natuur: het tweede 'biologisch reveil'. Daartussenin ligt het leven ingebed van de hoofdpersoon van dit boek, Jacob Heimans.

Jacob Heimans, geboren in 1889, was de zoon van de Amsterdamse onderwijzer Eli Heimans, die samen met zijn collega Jac. P. Thijssse de stuwende kracht vormde achter het eerste biologisch reveil. Hij studeerde biologie aan de Universiteit van Amsterdam, onder andere bij de beroemde Hugo de Vries, werkte van 1914 tot 1946 (met onderbreking in de oorlogsjaren) aan dezelfde universiteit als assistent, conservator herbarii en privaat-docent, was van 1917 tot 1941 en opnieuw in 1945-1946 als leraar plant- en dierkunde verbonden aan het Amsterdams Lyceum, promoveerde in 1935 en werd in 1946 aan zijn alma mater tot hoogleraar bijzondere plantkunde en elementaire genetica benoemd. Hij ging met emeritaat in 1959 en overleed in 1978. Naast zijn betrekkingen in het middelbaar en hoger onderwijs vervulde Heimans tal van nevenfuncties op het gebied van de natuurstudie en de natuurbescherming.

De waarde van dit boek over Jacob Heimans, waarop de biologe Coesèl kort geleden promoveerde, ligt niet in de eerste plaats op het zuiver biografische vlak. Dat is niet de schuld van de schrijfster. Heimans was nu eenmaal geen Hugo de Vries of Jac. P. Thijssse. Zijn persoonlijk leven was niet onbewogen (hij bracht de jaren 1942-1945 door in concentratiekampen en ontsnapte met zijn gezin ternauwernood aan transport naar Auschwitz), maar

vertoonde over het geheel genomen toch weinig apart s. Heimans was een aardige, bescheiden man, die zich, zo lijkt het, eigenlijk liever met planten dan met mensen bezighield. Op wetenschappelijk gebied onderscheidde hij zich eerder door een uiterst consciëntieuze werkwijze en encyclopedische kennis dan door originele invallen, baanbrekende ideeën of grote synthetische gaven. De grondlegger van het tweede biologisch reveil was hij niet. Hij was meer de beheerder van een erfgoed.

De belangrijkste beweegreden die Coesèl aanvoert om Jacob Heimans tot hoofdfiguur van een boek te maken is dan ook niet dat de man zo apart was, maar integendeel juist zo typisch — typisch namelijk voor de ontwikkelingsgang van de botanie, de natuurstudie en de natuurbescherming in Nederland vanaf de eerste wereldoorlog tot de jaren zestig. Heimans was in die periode bij vele nieuwe initiatieven of activiteiten betrokken die in vervolg op het werk van zijn vader, Jac. P. Thijssen en Hugo de Vries werden ontplooid.

Voor zo'n motivering valt veel te zeggen. In het voetspoor van Heimans laat de auteur haar lezers kennismaken met allerlei personen, instanties en organisaties die op een van de drie genoemde terreinen een rol hebben gespeeld. Zo verhaalt ze uitvoerig over de gang van zaken in onderwijs en onderzoek in de Hortus en het botanisch laboratorium van de Universiteit van Amsterdam vóór, tijdens en na de tweede wereldoorlog (inclusief de achtergrond van de affaire rond Heimans' voorganger Th. J. Stomps, die in augustus 1946 na een advies van het college van herstel ongevraagd eervol ontslag kreeg), geeft ze de tegenstellingen aan tussen beschrijvende plantkundigen als Heimans en experimenteel gerichte biologen zoals zijn collega A. W. H. van Herk, behandelt ze de geschiedenis van verschillende natuurhistorische commissies en verenigingen, vertelt ze vele bijzonderheden over de wederwaardigheden van het tijdschrift *De levende natuuren* de heruitgaven van de *Geïllustreerde flora van Nederland*, waarvan Heimans jarenlang de redactie voerde, en beschrijft ze in het kort de activiteiten van diverse organisaties op het gebied van de natuurbescherming waar Heimans voor kortere of langere tijd mee te maken heeft gehad, zoals de Stichting het Noordhollands landschap, de Contact-commissie inzake natuurbescherming en de Commissie voor de bescherming van de wilde flora. Coesèl bestrijkt zodoende dus een heel breed veld.

Maar als het erom gaat meer inzicht te krijgen in de ontwikkeling van de botanie, de natuurstudie en de natuurbescherming, valt op deze personalistische aanpak ook wel het een en ander af te dingen. Het beeld kan op bepaalde punten worden vertekend. Heimans zat immers lang niet altijd overal in. De verenigingen, commissies of instellingen waar hij buiten bleef, of pas laat bij betrokken raakte, komen veel minder uitgebreid aan bod dan de organisaties waar hij uit hoofde van zijn floristische belangstelling een groot deel van zijn tijd en energie in stak. Heimans woonde en werkte vrijwel zijn hele leven in Amsterdam. Geen wonder dat ook de studie van mevrouw Coesèl een lichte vorm van Amsterdammocentrisme vertoont. Ontwikkelingen aan andere universiteiten dan die van Amsterdam krijgen relatief weinig aandacht. De natuurbescherming in regio's binnen Nederland waar Heimans een speciale interesse voor had, zoals Zuid-Limburg, wordt heel wat uitvoeriger behandeld dan die in streken waar hij zelden of nooit vertoefde, zoals Zeeland of het Waddengebied. Een andere consequentie van de gekozen opzet is, dat mevrouw Coesèl stilzwijgend voorbijgaat aan de betekenis van andere media voor de popularisering van de natuurstudie dan boeken, tijdschrift-en krant artikelen. Heimans 'had' niets met radio, dus wordt er niets over de invloed van de radio gezegd. De legendarische Fop I. Brouwer figureert in dit boek alleen als auteur van een proefschrift over Heimans' vader, Bert Garthoff uitsluitend als schrijver over de natuur. Luisteraars uit de jaren vijftig en zestig weten wel beter. Maar dat neemt niet weg, dat mevrouw Coesèl een informatief, bruikbaar en sympathiek boek heeft geschreven.

K. Bosma, *Ruimte voor een nieuwe tijd. Vormgeving van de Nederlandse regio 1900-1945* (Dissertatie Groningen 1993; Rotterdam: Nederlands architectuurinstituut, 1993, 404 blz., f75,-, ISBN 90 72469 53 4).

In *Ruimte voor een nieuwe tijd* wordt het ontstaan van de regionale planning in Nederland voor en tijdens de tweede wereldoorlog beschreven vanuit het perspectief van de stedenbouwkunde, meer in het bijzonder de ontwerpdiscipline. Daarbij gaat de auteur te werk als een archeoloog. Hij graaft onder de oppervlakte van de plannen en gerealiseerde stedenbouwkundige en architectonische ensembles naar de onderliggende ruimtelijke concepten. Nog een laag dieper speurt hij naar de maatschappelijke en wetenschappelijke inspiratiebronnen. Als interpretatiekader geldt de spanning tussen planning voor het behoud van het streekeigene enerzijds, en planning als wegbereider voor de moderne grootstedelijke cultuur, anderzijds.

Het boek opent met een analyse van de eerste aanzetten tot streekplanning in Zuid-Limburg vanaf 1912. Juist daarmanifesteerde zich het spanningsveld tussen behoudzucht en moderniteit. In het tweede hoofdstuk worden twee polen gereconstrueerd in het denken over verstedelijking aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. De ene pool noemt hij 'pastorale'. Kenmerken van het pastorale gedachtegoed zijn: kleinschaligheid, gemeenschapszin, internationalisme, harmonie tussen de mens en natuur, gerichtheid op een nieuwe vorm van de stad en het ontbreken van politiek en bestuurlijk draagvlak. De andere pool is de stad van de civiel ingenieurs, 'de sanitaire stad'. Dat is een stad die met behulp van moderne techniek en wetenschap een aangename en gezonde plek wordt om te leven en te werken. Kenmerken van deze stad zijn: de weldoordachte (rationele) infrastructuur en de esthetisch verantwoorde vormgeving.

De regionale planning is het antwoord van de stedenbouw op de verschillende verschijningsvormen van technologische vernieuwing en de daarmee gepaard gaande verstedelijking. Dit is een internationaal verschijnsel. Men kan denken aan nieuwe woonwijken maar ook aan de aanleg van een netwerk van spoor- en tramwegen, aan het autowegennet, de opkomst van massarecreatie, de ontsluiting van mijnbouwgebieden, de gevolgen van de industrialisatie, de schaalvergroting en toename van de sturingskracht van het openbaar bestuur.

In het derde hoofdstuk laat Bosma zien hoe stedenbouwkundigen het positivistische ideaal van het 'meten en regelen' aan de stad op basis van empirische kennis in de praktijk probeerden te brengen. In de regionale planning kwam een huwelijk tussen wetenschap en techniek tot stand. Daarbij werden abstracte sociaalwetenschappelijke concepten (zoals *genre de vie*, *Gemeinschaft*, *neighbourhood*) met een vaak sterk normatieve lading vertaald in ruimtelijke modellen (denk aan: hiërarchie van kernen, het sectoraal opgebouwde stadsgewest, een netwerk van tuinsteden). Het werk van de Schotse bioloog-socioloog Patrick Geddes neemt een bijzondere plaats in binnen dit stedenbouwkundig gedachtegoed.

In het vierde hoofdstuk wordt de receptie van deze denkbeelden in de Nederlandse stedenbouw beschreven. In navolging van De Ruijter en Van der Valk laat hij zijn reconstructie uitmonden in een programma voor moderne stedenbouwkunde. De neerslag van dat ongeschreven programma is volgens Bosma te vinden in de *Encyclopedie voor stedenbouw en gemeenschapswezen* (1918).

In het vijfde hoofdstuk worden enkele Nederlandse pioniers ten tonele gevoerd die de rol van intermediair hebben vervuld tussen de internationale stedenbouwkundige beweging en de Nederlandse discipline. Die pioniers zijn D. Hudig, P. Bakker Schut, H. Cleyndert Azn., G. A. van Poelje, C. van Eesteren, J. H. Valckenier Kips, H. P. Berlage, Th. K. van Lohuizen, M. J. Granpré Molière en J. M. de Casseres. In de hoofdstukken 6 en 7 staat het stedenbouwkundige